

BILJEŠKE O STARIJOJ POVIJESTI ZAGREBA

Lujó Margetić

1. Starijoj zagrebačkoj prošlosti posvetili su mnogi autori pažnju koju ona i zasluđuje uz ostalo i zbog izuzetna položaja što ga je zagrebački Gradec zauzimaó u hrvatskim krajevima odmah od svoga osnivanja. U tim istraživanjima posebno se izdvajaju dva autora sa svojim fundamentalnim i nezaobilaznim djelima. Ivan Krstitelj Tkalčić¹ dao je svojim radovima i objavljenim izvorima temelj svakom budućem znanstvenom radu na zagrebačkoj prošlosti,² a Nada Klaić je svojim monumentalnim radom Zagreb u srednjem vijeku³ ne samo sistematizirala svoje prethodne mnogobrojne radove⁴ nego i obiljem podataka te novih misli i prijedloga otvorila put daljem istraživanju.⁵

Ovim bilješkama želimo upozoriti na neka važnija pitanja iz starije zagrebačke prošlosti o kojima se u novijoj literaturi raspravljalo.

¹ Tkalčić, Ivan Krstitelj, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae (= MCZ), t. 1 i dalje, Zagreb 1889 i dalje; Isti, Monumenta historica episcopatus zagrabiensis, I i II, Zagreb 1873—1874.

² Od mnogobrojnih radova osobito ističemo V. Klaić, Zagreb 1091—1913, Zagreb 1918; Isti, Statut grada Zagreba od god. 1609 i njegova reforma god. 1618, Zagreb 1912; Z. Tanódi, Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I i Stjepana II, »Zbornik zagrebačke nadbiskupije« I, Zagreb 1944, 317—338; L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201, Rad 283, 1951, 245—318, osobito str. 247—251; Z. Herkov, Ime grada Zagreba u prošlosti, Zagreb 1957; I. Kampuš, Prilog postanku varoši Gradec kraj Zagreba, »Historijski zbornik« XVIII, 1965, str. 129—139; K. T. Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden 1967.

³ N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku (= Zagreb), (Povijest Zagreba, knjiga prva), Zagreb 1982.

⁴ Od mnogobrojnih značajnih radova N. Klaić upućujemo osobito na Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, Zbornik radova Filozofskog fakulteta III, Zagreb 1955, 41—59; Neki problemi najstarije povijesti biskupsko-kaptolskog Zagreba i kraljevskog Gradeca, Iz starog i novog Zagreba IV, 1968, 7—23.

⁵ Za pravno-povijesna istraživanja od osobita je interesa rad M. Apostolova Maršavelski, Zagrebački Gradec — iura possessionaria, Zagreb 1986.

2. Tkalčić je istaknuo da je izvještaj »magistra P.«, anonimnog notara Bele III »puka bajka«. ⁶ Ipak, u novijoj se historiografiji tvrdi da vijest o Zagrebu anonimnog notara nije doduše »historijski sasvim točna«, ali da »možda nije neosnovano mišljenje učenoga pisca iz XII st. da je zagrebačka utvrda zaista postojala u X stoljeću«. ⁷

Magister P. priča među ostalim da su vojskovođe ugarskog vladara Arpada »došli do mora i sve ljude te zemlje podvrgli vlasti Arpada (...) osvojili grad Split i podvrgli sebi cijelu Hrvatsku« te da su nakon toga »došavši do šume koja se naziva Petrovom gorom smjestili tabor uz rijeku Kupu. Prešavši rijeku Kupu došli su do rijeke Save i prešavši Savu, osvojili utvrdu Zagreb (*castrum Zagrab*).« Kao što se vidi, cjelokupni izvještaj anonimnog notara krajnje je nevjerojatan. Očito je da je pisac gradio svoju priču na narodnim pričama i najvjerojatnije ih dopunio vlastitim doprinosom, kako se to i inače običavalo raditi. Zato nam se čini da se iz anonimove priče može zaključiti samo jedno, naime, da je u drugoj polovici XII stoljeća doista postojao *castrum Zagrab*. Ali, iz te priče ne može se zaključiti to da bi taj *castrum* doista postojao već u X stoljeću, a ni to gdje se nalazio.

3. Zagrebački Gradec, tj. brdo na kojem je 1242. godine Bela IV osnovao grad, spominje se po mišljenju mnogih autora u popisu biskupskih posjeda iz 1201. god. ⁸ Tamo se kaže da granica biskupskog posjeda Zagreb (*Zagrabia*) počinje »na mjestu Kerec uz potok Crikvenica (*in loco qui dicitur Kerec ad rivum Circunica*) pa se onda proteže prema jugu itd.«. »Kerec« bi po nekima bio mađarizirani oblik riječi Gradec, pa bi granica biskupskog posjeda tekla »od neke točke u Tkalčićevoj ulici« dalje prema istoku »sjeverno i istočno od današnjega Trga Republike« i dalje kroz »Jurišićevu ulicu«. ⁹ Ipak, ako bi »Kerec« bio »Gradec«, onda bi prema podacima iz isprave iz 1201. granica trebala teći prema jugu, a ne prema istoku, tj. duž današnjega Trga Republike i Jurišićeve ulice. Po drugima se u riječi »Kerec« skriva lokalitet Krog, koji se nalazio »na sjeveroistočnom dijelu današnjega Trga Republike« s time da je »dopirao vjerojatno do Save«. ¹⁰ Ipak, isprava iz 1201. godine kaže da granica od »Kereca« na jug ide do nekog stabla pa po graničnim oznakama do Savice i dalje do drugoga označenog stabla i tek onda do Save. Cjelokupni taj teritorij nije prema tome po ispravi iz 1201. godine ulazio u pojam »Kereca«. Neki povezuju Kerec s mađarskom riječi *görög*, Grk, na što da upućuje hrvatsko ime grada Zagreba »Gerčke gorice varaš Zagrebački«. ¹¹ Ipak bilo bi potrebno temeljitije dokazati bar neku vezu »grčkih naseljenika« na zagrebačkom području s nazivom »Gerčke gorice«, što nam se ne čini izglednim, to više što bi ostao problem međe koja nakon »mjesta Kerec« kreće prema jugu.

⁶ Tkalčić, MCZ I, cit., VI.

⁷ Klaić, Zagreb, cit., 21.

⁸ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (= CD), III, 1905, str. 7.

⁹ Dobronić, op. cit., 248.

¹⁰ Kampuš, op. cit., 131.

¹¹ Herkov, op. cit., 38.

Naziv lokaliteta Kerec možda se uvjerljivije daje povezati preko Ker'c s Krč, tj. iskrčeno područje. I doista, postoje vijesti o lokalitetu Kerch, tj. Krč, koji se nalazio nedaleko od današnjeg Prekrižja na sjeveru Zagreba. Odatle se međa doista spušta prema jugu duž Crikvenice (danas Medveščak) do ulaza današnje Tkalčićeve ulice u današnji Trg Republike. I doista, međa biskupskog posjeda Zagreb završava po opisu iz 1201. god. tako da ona teče »uz Gračane u potok Gračanec sve do njegovog utoka u Medveščak ili Cirkvenicu na kojem je i počela«. ¹²

Uostalom, »*locus Kerec*« prema terminologiji isprave iz 1201. godine mnogo bolje pristaje nekom lokalitetu nego naseljenom mjestu. Ta isprava na nekoliko mjesta upotrebljava riječ *locus*, i to uvijek u smislu naziva nekog predjela pa se čini vrlo uvjerljivom tvrdnja da i u ovom slučaju isprava misli na predio. Za naseljeno mjesto isprava upotrebljava termin *villa*.

Istina je da se Kerch spominje tek u XVI stoljeću, ¹³ ali to ne bi trebao biti odlučujući prigovor, jer se npr. »*Ilica*« spominje tek u XV stoljeću.

4. Prema Zlatnoj buli iz 1242. godine Beła IV osniva *civitatem liberam in Zagrabria in monte Grech* a prema ispravi iz 1266. godine isti vladar kaže da je bio odlučio da treba sagraditi *castrum in monte Grech iuxta Zagrabiam*.

Je li Beła IV osnovao grad »u Zagrebu« ili »pokraj Zagreba«? Da bismo na to pitanje odgovorili, treba do kraja iskoristiti onih nekoliko mršavih podataka koji nam stoje na raspolaganju.

Jedna od tih rijetkih vijesti je isprava iz 1201. godine o kojoj je već bilo riječi u povodu objašnjenja lokaliteta Kerec. Tamo se kaže da potok Cirkvenica (Medveščak) teče »*per Zagrabiam*«, dakle »kroz Zagrabiju«. Iz toga treba zaključiti da su se pod »Zagrabijom« razumijevale obje strane Medveščaka, i to kroz čitav njegov tok. Kako Medveščak teče kroz »Zagrabiju« ponešto južnije od Gračana prema jugu i dalje prema Savi, to znači da se čitav taj teritorij zvao »Zagrabija« ili drugim riječima da je riječ o području, a ne o naselju. Dakle, Zagrebom se zvalo područje od podnožja Medvednice do Save pa nema razloga da se naziv ne izvodi iz »za breg«, ali ne u smislu brijeg = obala, nego brijeg = brdo. Toliko o nazivu »*in Zagrabria*«.

Što se pak tiče izričaja »*iuxta Zagrabiam*« on se očito mora odnositi na *castrum zagrabiense* koji se, dakle, nalazio nedaleko od novoga grada na brdu Gradecu. Ali gdje? Po jednim se *castrum zagrabiense* nalazio na samome brdu Gradec, po drugim on je ležao pred današnjom zagrebačkom katedralom, a ima i drugih prijedloga. Jedini razmjerno pouzdani podatak nalazi se u ispravi Bele IV izdanoj 11. rujna 1247. ¹⁴ u kojoj se zagrebačkom kaptolu poklanja *montem quendam nomine Gradyz in comitatu Zagrabiensi iuxta Zagrabiam*, tj. neko brdo po imenu Gradec u zagrebačkoj županiji pokraj Zagrabije. Ovdje se naziv *Zagrabria* očito odnosi na *castrum zagrabiense*, a ne na zagrebačko područje, za koje znamo da se prostiralo s obje strane Medveščaka i obuhvaćalo i brdo Gradec. Dakle, *castrum zagrabiense* nalazio se po-

¹² Klaić, Zagreb, cit., 309.

¹³ Npr. Tkalčić, MCZ XIII, 76 (29. srpnja 1560).

¹⁴ CD IV, 323—324.

kraj brda Gradec, a ne na njemu, pa zato taj *castrum* treba tražiti na obližnjem brdu pred zagrebačkom katedralom. Uostalom, da je tome tako, vidi se neizravno i iz Zlatne bule iz 1242. godine koja inzistira na vojničkom značenju novoga grada i na teškoj obvezi građana da oko svoga grada na Gradecu sagrade »vrlo čvrsti zid«, ali šuti o kraljevskoj utvrdi na tom mjestu. Čini nam se nezamislivim da Bela IV ne bi na neki način spomenuo veliku pomoć koju on pri tome nudi građanima ustupanjem svoje utvrde kao dijela fortifikacije koju su se građani obvezali izgraditi. O tome nema ni riječi ni u ponovljenoj povlastici iz 1266. godine. Uz to nema nijednog vrela iz kojeg bi se moglo izravno ili neizravno zaključiti da je došlo do neke selidbe županijskog i banskog središta iz Gradeca na obližnje brdo.

5. Najčešći je »početak« razvoja tipičnog srednjovjekovnog grada postojanje utvrde (*castellum*, *castrum*, Burg, grad) koju je podignuo neki vlastodržac, često kralj ili netko drugi u njegovo ime, u načelu na nekoj uzvisini radi lakše obrane i nadzora nad okolnim područjem. Sigurnost koju je takva utvrda pružala i potrebe same utvrde i okolnoga područja uvjetovale su postepeno stvaranje trgovačko-obrtničkog naselja na podnožju brda (predgrađe, ves, varoš, vik, posad, podol itd.) koje je na određenom stupnju svoga razvoja dobilo od nadređene vlasti povlasticu održavanja trga (sajma) i druge pogodnosti i pretvorilo se iz trgovačko-obrtničkog urbanog centra u općinsku zajednicu s određenom većom ili manjom samostalnošću i autonomijom. Vrlo se često razvoj nije na tome zaustavio. Podgrađe je konačno toliko ojačalo da je apsorbiralo i samu utvrdu pa je ona postala samo najuzvišeniji dio gradskih fortifikacija. Dakako da je riječ o tipičnom, najčešćem načinu nastanka i razvoja srednjovjekovnih gradova koji počinje u sjevernoj Francuskoj u drugoj polovici XI stoljeća. Ali, postoje mnoge varijante toga tipičnoga razvoja. Uz takav tipičan razvoj postoje i drugi načini nastanka. Tako je npr. ponegdje jezgrou iz koje se razvio grad predstavljao antički urbani centar.¹⁵

Što se tiče zagrebačkoga Gradeca, njegov je nastanak atipičan. On je kao urbana cjelina i kao općinska samoupravna zajednica nastao odlukom kralja Bele IV odmah nakon kratkotrajne ali katastrofalne provale Tatara 1241. godine. U svojoj »Zlatnoj buli« o osnivanju zagrebačkoga Gradeca Bela IV podvlači da je bio donio odluku »osnovati slobodan grad« (*civitatem liberam construere*). Kralj u svojoj Zlatnoj buli ni jednom riječju ne spominje svoju utvrdou na brdu. Uz to kralj spominje područje koje je dodijelio novome gradu, a da pritom ni jednom riječju ne spominje ni »podgrađe« iz čega se vidi da je ono moralo biti prilično beznačajno. Kraljeve pak riječi da je »dao pozvati goste« (*ibidem hospites convocare*) ne govore u prilog tezi da bi se glavnina građana novoga grada naprosto preselila iz podgrađa na brdo. U ponovljenoj povlastici iz 1266. godine kralj ponovno ističe da je »nekoć« bio odlučio »sagraditi grad na gradačkom brdu uz Zagreb« (*castrum in monte Grech iuxta Zagrabiam decrevimus construendum*) i da su građani nakon toga sagradili sebi tamo kuće i prenijeli tamo druge zgrade. Iz toga se može zaključiti da

¹⁵ Literatura je tako reći nepregledna. Umjesto svega vidi H. Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*, Graz—Köln 1954, s obiljem podataka.

su ispod brda postojale već i prije neke gospodarske lako prenosive zgrade. Svakako je vjerojatno da je dio građana novoga grada doista došao iz područja oko početka današnje Ilice i južnije, kao i da je određeni dio prešao iz biskupskoga Zagreba u novi grad.

6. Ispravom iz 1217. god.¹⁶ kralj Andrija II potvrđuje zagrebačkoj crkvi znatne povlastice. U novije se vrijeme¹⁷ osporila vjerodostojnost te isprave. Ona se naime nalazi sačuvana samo u dvije potvrđnice pape Grgura IX iz 1227. god., od kojih je jedna izdana u korist kaptola,¹⁸ a druga u korist biskupa,¹⁹ »iako ni biskup ni kaptol nisu imali original«, premda je »svega deset godina prošlo od izdavanja — tobože dakako — Andrijinе povlastice«. Ipak, iz Grgurovih se potvrđnica ne može zaključiti da ni biskup ni kaptol nisu više imali originalne isprave u to doba. Naprotiv, Andrijin sin Bela IV potvrdio je te povlastice ispravom od 22. prosinca 1269.²⁰ koja je sačuvana u originalu, u kojoj se izričito navodi da je zagrebački biskup Timotije podnio Beli IV ispravu iz 1215. god. na uvid (*exhibuit nobis privilegium*) i zamolio ga da ga potvrdi, što Bela IV i čini ovim riječima iz kojih se vidi da mu je doista predöčen original proöviden zlatnim pečatom:

Nos igitur privilegium ipsius (...) patri nostri sub bulla aurea (...) confectum, non abrasum, non cancellatum nec in aliqua sua parte viciatum ratum habentes (...) de verbo ad verbum (...) duximus confirmandum.

Dakle, još 1269. godine postojao je original.

Ne vidimo nikakva razloga da se ne vjeruje tim eksplicitnim riječima Bele IV.

7. Po nekima pravni sustav zagrebačkoga Gradeca i ostalih slavonskih gradova preuzet je iz njemačkog prava i čini u neku ruku njegov sastavni dio. Ipak, treba uzeti u obzir da je velik dio Evrope imao vrlo slična pravna shvaćanja, koja su se stoljećima razvijala pod sličnim političkim i ekonomskim uvjetima pa je nemoguće govoriti o nekom »nacionalnom« pravu, a pogotovu ne o nekoj germanskoj provenijenciji.

To se vidi već iz »tehničke« strane privilegija izdanog zagrebačkom Gradecu, tj. izbora norma, koje dolaze u obzir za reguliranje, njihove formulacije i rasporeda građe, jer već površna usporedba s najbližim srednjoevropskim pravnim sustavom, Bečkim privilegijem iz 1221. god.²¹ upućuje na duboku i bitnu razliku građečkog i bečkog privilegija.

Propisi u Bečkom privilegiju razvrstani su u ova poglavlja: 1) razbojstvo, 2) ranjavanje, 3) *iuramentum callumniae*, 4) zlostavljanje, 5) progonstvo, 6) primanje prognanika u kuću, 7) satisfakcija, 8) silovanje i otmica ženske osobe, 9) nepovredivost kuće, 10) akuzatorno načelo, 11) dolazak stranca u grad, 12) tučnjava, 13) uvreda, 14) lažno svjedočenje, 15) bogohuljenje, 16) nošenje

¹⁶ CD III, 147—149.

¹⁷ Klaić, Zagreb, cit., 312.

¹⁸ CD III, 271—272.

¹⁹ CD III, 272—273.

²⁰ CD V, 507—508.

²¹ Tekst je bezbroj puta objavljen. Vidi npr. E. Th. Gaupp, *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters II*, Breslau 1852, 238—251.

noža, 17) 100 prisežnika, 18) otuđivanje dobara maloljetnika, 19) ostavština građanina, 20) ostavština stranca, 21) svjedoci Leitkaufa (litkufa), 22) prodaja, 23) monopol nad trgovinom s Ugarskom, 24) nenaoružanost došljaka, 25) požar kuće, 26) lažne mjere, 27) takse na suce, 28) vijeće 24-orice. Razlika od gradečkog privilegija u odnosu na izbor norma i raspored građe je očita.

Međutim čak ni tehnika, a dobrim dijelom ni sadržaj pojedinih poglavlja u Bečkom privilegiju nema sličnosti s odgovarajućim normama privilegija zagrebačkoga Gradeca. Tako npr. u odredbama o ubojstvu Bečki privilegij iz 1221. god. utvrđuje najprije da građanin koji je ubio nekog i ima imovinu u vrijednosti od 50 libara ne treba dati jamca. Nadalje, ako ubojica tvrdi da je ubojstvo počinio »u nužnoj obrani«, tj. »odbijajući silu silom«, čisti se božjim sudom »s užarenim željezom« pa ako ne uspije, smije u roku od jednoga dana pobjeći iz Beča. Ako je pak ubojica uhvaćen »na licu mjesta, tj. s krvavim mačem«, bit će kažnjen smrću, ako ne uspije dokazati da je »odbijao silu silom«. Ubojicu koji se ne odazove trima pozivima sudac proglašava prognanim pa će dvije trećine njegove imovine pripasti njegovoj ženi i djeci, a jedna trećina sucu. Ako nema žene i djece, takav će čovjek moći slobodno raspolagati spomenutim dvjema trećinama. U istoj se glavi donose dalje odredbe o tome što se događa ako ubojica bez žene i djece umre prije nego što je svoje stvari rasprodao. Ako pak ubojica ne posjeduje imetak od najmanje 50 libara, mora dati jamca, koji »jamči uz opasnost gubitka vlastite osobe«.

Već i taj kratak prikaz odredaba o postupku u slučaju ubojstva dokazuje da je sadržaj pojedinog pravnog instituta bio reguliran na drukčiji način nego u gradečkom privilegiju. A tako je to i s drugim pravnim normama.

Ukratko, ne postoji neki bar donekle vidljiv utjecaj bečkoga prava na gradečki pravni sustav.

Usporedba s privilegijima na sjeveru Francuske pokazuje da Zlatna buła iz 1242. godine nije uzela za uzor ni taj predložak.²²

Naprotiv, usporedba s privilegijima što su ih hrvatsko-ugarski kraljevi dodjeljivali ugarskim gradovima pokazuje sličnosti koje se ne mogu zanemariti. Evo npr. prijevoda osnovnog sadržaja privilegija izdanog Pešti 1244. godine:²³

(1) Na vojni pohod, na koji ćemo osobno ići, treba da nam pošalju deset dobro oboružanih vojnika.

(2) Nadalje, unutar našeg kraljevstva slobodni su od svake carine (*ab omni tributo*), osim tridesetine i osim prava crkve u Budi u odnosu na traženje carine na sol.

(3) Nadalje, čabrova (*cibriones*) od njihova vina neće se tražiti.

²² O tome vidi npr. Petit-Dutaillis, *Les communes françaises*, Paris 1947 i od istoga pisca *Chartes de communes et chartes de franchises* (*Revue historique de Droit français et étranger*, 1944. god.). Od specijalnih istraživanja vidi npr. Carolus Barré, *Les institutions municipales de Clermont en Beauvaisis de 1197 à la fin du Moyen Age* (1948).

²³ L. Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta arpadiana*, Sangalli 1849, 466—469.

(4) Nadalje, nijedan od naših dostojanstvenika ne smije se među njih nasilno smjestiti (*violentum descensum*), a ni bilo što uzeti protiv njihove volje, već onaj koji dolazi mora platiti ono što mu je nužno, pravednom cijenom.

(5) Nadalje, nijedan »gost« među njima ne smije prodati svoje nekretnine i kuće nekom strancu, osim onome koji ima namjeru ubuduće stanovati u tom gradu.²⁴

(6) Nadalje, tko god među njima umre bez potomaka, može ostaviti svoje nekretnine kome god želi.²⁵

(7) Tko god među njima kupi nekretnine, ako ga o tome nitko ne tuži unutar godine i jednog dana, neka ubuduće posjeduje mirno i bezbrižno bez ikakva protivljenja.

(8) Nadalje, neka sebi izaberu gradonačelnika kojeg hoće i izabranog neka nam predstave. On neka sudi sve njihove svjetovne stvari; ali, ako on ne bi nekome pružio odgovarajuću pravnu zaštitu, neka samog načelnika, a ne grad, tuži pred nama ili pred onim kojeg odredismo.²⁶

(9) Nadalje, neka imaju pravo slobodna izbora župnika (. . .).

(10) Nadalje, zamjenik palatina (*vicepalatinus*) ne smije nasilno (dolaziti i) stanovati kod njih niti im suditi.

(11) Nadalje, neka svatko posjeduje bez ičijeg protivljenja sve što smo im dali poslije odlaska Tatara.

(12) Nadalje, tko god želi s njima stanovati i imati nekretnine, dužan je izvršavati dužne službe.

(13) Nadalje, neka se ne dosuđuje među njima dvoboj, nego neka ponudi odgovarajuće očišćenje u skladu s kakvoćom i težinom počinjenoga.²⁷

(14) Nadalje, kada budu tuženi od nekoga stranca, protiv njih se mogu predložiti svjedoci samo među njima ili onima koji posjeduju sličan osobni pravni položaj.²⁸

(16) Nadalje, lađe i vozila koji silaze i ulaze s robom i kola neka obavezno svraćaju k njima i neka imaju dnevni trg kao i prije.

Sličnost s gradečkim privilegijem je nesumnjiva. Pa ipak, bilo bi pogrešno smatrati da je riječ o »ugarskom utjecaju« na gradečki privilegij jer je taj mnogo bogatiji sadržajem od privilegija Pešti. Pritom treba uzeti u

²⁴ Item, quod nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volente amodo habitare.

²⁵ Item, quicumque ex ipsis sine herede decesserit, possessiones dimittendi habeat facultatem, cui volet.

²⁶ Item, ipsi maiorem ville sibi eligant, quem volent, et nobis electum presentet, qui omnes causas eorum mundanas debeat iudicare, sed si per ipsum debita iusticia alicui non fuerit exhibita, ipse villicus et non villa, debeat conveniri coram nobis, vel illo cui duxerimus committendum.

²⁷ Item duellum inter eos non iudicetur, sed secundum qualitatem et quantitatem commissi, super quo quis impetitur, purgacionem exhibeat congruentem.

²⁸ Item, quum impetiti fuerint per quempiam extraneum, non possint produci testes contra eos nisi ex ipsis vel aliis habentibus consimilem libertatem.

obzir da je Pešta od svih ugarskih gradova dobila najopsežniji privilegij, koji ipak u usporedbi s gradečkim djeluje prilično skromno. Uostalom i privilegiji nekim drugim slavonskim gradovima, npr. Križevcima (1252. godine) po opsegu su veći i sadržajno bogatiji od privilegija Pešti. Privilegij je Pešti izdan 1244. godine, dakle dvije godine nakon gradečkog, pa bi se prije moglo govoriti o utjecaju »slavonskog prava« na ugarsko pravo, ali, razumljivo je, ni to ne bi bila ispravna teza. Svakako treba upozoriti na odredbu o »dosjelosti« nakon posjedovanja nekretnina kroz jednu godinu i jedan dan, koja dolazi u privilegiju Pešti i koja je i inače bila proširena u velikom dijelu Evrope, a koje nema ni u jednome slavonskom privilegiju.

Ta i druge okolnosti zaslužuju dalje analize.

8. U »Zlatnoj buli« iz 1242. godine odobrava se stranci koja je nezadovoljna prvostepenom presudom gradskoga suca da joj se usprotivi i da se predmet riješi pred gradskim starješinama u prisutnosti suca (*»presente iudice«*). Ovdje se ne može ući u specifično pitanje srednjovjekovne »apelacije«, koja je, dakako, posve nešto drugo nego analogno moderno pravno sredstvo žalbe niti u problem pravog sadržaja zakonitoga razloga pobijanja (*legitima causa recusationis*) jer bi nas to predaleko odvelo. Dovoljno je upozoriti da su u nas nažalost i Tkalčić i Smičiklas pogrešno tiskali tekst *»ipso iudice presidente«* čime je taj postupovnopравни institut dobio posve drukčiji i pogrešni sadržaj. Premda je fotografija originalne »Zlatne bule« opetovano objavljena i premda je već 1945. godine Tanodi dao ispravan tekst, ta se pogreška vuče i dalje.

9. Prema ispravi od 11. rujna 1247. godine,²⁹ sačuvanoj u originalu, kralja Belu IV zamolili su kanonici zagrebačkog kaptola »da im se udostojimo dodijeliti (...) neko brdo po imenu Gradec u zagrebačkom komitatu uz Zagreb (*montem quendam nomine Gradyc in comitatu Zagrabienſi iuxta Zagrabiā existentem*). Dio toga brda znamo da pripada mjestu gostiju gradečkih (*ad villam hospitum de Grez*), a dio pak Vanlegenu jer (...) u općem strahu od smrti nemaju kamo skloniti svoje glave i glave svojih ljudi te zaštititi čvrstom obranom dobra zagrebačke crkve i svoja vlastita.« Bela odlučuje: »Mi smo dakle (...) tom kaptolu to brdo s okolnom zemljom, dovoljno za upotrebu i potrebe jednoga velikog grada (*unius magne ville*) dali i prenijeli punim pravom u trajno vlasništvo i uz poseban uglavak da rečeni kaptol na tom brdu uzme za sebe, tj. za (kaptolsku zajednicu) pristojan dio (*decentem porcionem*) kojim će se vrlo jako utvrditi troškom cijeloga kaptola tako da bi (...) bedemi u vrijeme nevolje (...) prihvatili one koji ih sami za sebe ne bi htjeli ili mogli sagraditi. One pak osobe (...) toga kaptola koje su u stanju sagraditi sebi vlastite utvrde (*turres speciales*) neka prime na osnovi dobrovoljne i posebne kaptolske dodjele mjesta na kojima će sagraditi utvrde i zidove za svoje vlastite obitelji i stvari, i to prema ždrijebu, koji će svakome pripasti. Te zgrade neka su ovlašteni dati, darovati, ustupiti i trajno zapisati svojim potomcima, nasljednicima potomaka i kome god hoće, po svojoj dobroj volji, s time da vlasništvo samog utvrđenog grada (*ipsius castri*) ostaje u

²⁹ CD IV, 323—324.

cijelosti rečenom kaptolu. U posjed brda i okolne zemlje dali smo ih uvesti po našem vjernom Abrahamu, moravičkom županu.«

Sadržaj isprave izaziva čuđenje. Neobičan je velik strah zagrebačkih kanonika pred Tatarima punih 5 godina nakon mongolske provale. Zar nije prirodno očekivati da je taj strah potaknuo kanonike da grade sigurna skrovišta već 1242. i 1243. godine? Ali, još je čudnije da oni traže čitavo brdo Gradec i da im kralj to odobrava, premda se već iz same isprave vidi da dio brda pripada »mjestu« zagrebački Gradec, a dio županu Vanlegenu. I ne samo to. Kralj kaže u ispravi da je kanonike dao uvesti u posjed »brda i okolne zemlje«! Kralj je dakle darovao kaptolu u puno vlasništvo čak i one zemlje koje su 1242. godine bile dodijeljene zagrebačkom Gradecu. Kako je to moguće?

Čini nam se da se na to pitanje dade uvjerljivo odgovoriti. Naime, 1242. godine dobili su građani novoga grada na brdu Gradec oslobođenje od bilo kakvih podavanja prema kralju tokom pet godina. Tih pet godina trebalo je proći upravo u 1247. godini pa je Bela IV mogao s punim pravom očekivati da će mu ubuduće građani pomagati izdašnom financijskom pomoći. Građani su sigurno bili drukčijeg mišljenja jer je rok od 5 godina doista kratak za podizanje i ekonomsko osamostaljivanje novoga grada. Kralj sada vrši pritisak na građane i daruje kanonicima čitavo brdo Gradec, što zapravo znači da Gradec postaje naselje koje pripada zagrebačkom kaptolu. Doduše, kaptol se nije mogao zanositi iluzijom da će zagrebački Gradec doista postati njegovo podložničko mjesto, ali mu je sigurno bilo i te kako drago da se neugodnome susjedu podrežu krila što je više bilo moguće.

Ali, kako je kralj smio još prije isteka petogodišnjeg razdoblja okrnjiti gradske slobode Gradeca na tako flagrantan način? On je to mogao učiniti jedino onda ako se građani nisu držali obveze koju su sami preuzeli i koja je bila utvrđena u Zlatnoj buli. Naime, građani su obećali da će na vlastiti trošak učvrstiti brdo Gradec i tako grad i brdo pretvoriti u utvrdu, *castrum*. Oni to, po svemu se čini, nisu učinili, jer se još i u ispravi iz 1247. godine kaže da dio brda pripada »mjestu« (*ad villam*) gradečkih gostiju. Pa čak još 24. travnja 1252. godine, prilikom osnivanja Križevaca, kao da utvrde oko Gradeca nisu bile potpuno sagrađene, jer Bela odobrava Križevcima slobodu koju uživaju »gosti Gradeca i Novog mjesta u Zagrebu« (*hospites de Grez et de Nova villa Zagrabie*). O »utvrđi Gradec« (*castrum Grech*) riječ je tek pri kraju pedesetih godina XIII stoljeća, a kraljica pak Marija tek 1261. godine priznaje da su se građani Gradeca istrošili izgradnjom utvrde oko grada.

Svakako je mudro i lukavo zamišljeno darovanje brda Gradec moralo uznemiriti građane i potaknuti ih da ispune svoje obveze.

Résumé

Notes sur l'histoire ancienne de Zagreb

Lujo Margetić

L'auteur arrive aux résultats suivants:

1. Le récit du »maître P.« concernant le *castrum Zagrab* n'a aucune valeur pour l'histoire de Zagreb au Xe siècle.

2. Le toponyme »Kerec« mentionné dans le document de 1201 ne se réfère pas au »Gradec«. Selon la thèse de l'auteur il s'agit de l'endroit près de Prekrižje au nord de Zagreb.

3. »Zagrabia« avait double signification: 1) la région qui s'étendait le long des deux rives du ruisseau Crikvenica (Medveščak), 2) le *castrum*, le centre militaire et administratif de la région.

4. Le vieux *castrum zagrabienne* ne se trouvait pas sur le mont Gradec et le »faubourg« au sud du mont mentionné était encore très peu développé. C'est pour cela que la genèse de la ville de Gradec ne correspond pas au type plus fréquent et normal de la genèse des villes européennes au moyen âge.

5. Le document original par lequel le roi André II avait en 1217 confirmé les privilèges à l'église de Zagreb existait encore en 1269.

6. La structure et le contenu de la Bulle d'Or, c'est-à-dire le document de la fondation de la ville de Gradec (1242) n'a aucune ressemblance formelle ou matérielle avec autres documents contemporains en Europe, p.e. avec le privilège concédé en 1221 à la ville de Vienne (Autriche). Au contraire, il y a de ressemblances avec le privilège concédé à la ville de Pest (Hongrie), mais le privilège de Gradec en est non seulement plus ancien, mais aussi beaucoup plus riche, donc la Bulle d'Or est une création relativement originelle.

7. Nos éditeurs de la Bulle d'Or et ses commentateurs depuis Tkalčić jusqu'à nos jours, avec seule exception de Tanodi, sont d'avis que ce document contient la tournure »*ipso iudice presidente*«. Néanmoins la vraie leçon est »*ipso iudice presente*«, ce qui a une signification juridique tout-à-fait différente.

8. Le roi Béla IV dans son acte de donation en 1247 concède aux chanoines de l'église de Zagreb le mont Gradec en entier et non seulement une part.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje
Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1
Cijena ovog broja iznosi 3000 din.
Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1987.